

Трагедія В. Шекспіра «Гамлет» в психоаналітичній інтерпретації З. Фрейда

О. В. Трохимчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Paper received 29.05.21; Accepted for publication 15.06.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-253IX45-14>

Анотація. Широкий інтерпретаційний діапазон шекспірівської трагедії «Гамлет» вказує на те, що вона вирізняється неабиякою художньою силою, яка протягом століть не зменшувалася, а, навпаки, кріпшала та породжувала інтерес до п'єси у всіх нових інтерпретаторів. Твір своєю завжди актуальною онтологічною проблематикою відкриває читачам епоху Ренесансу, знайомить з художньо-естетичними канонами того часу, розгортає картини приватного (родинного) та суспільного життя. Чимала кількість інтерпретацій шекспірівського сюжету у творах дослідників була причиною появи новітніх підходів до трактування сюжетної лінії, поведінкової моделі героїв, які почали з'являтися в літературі.

Ключові слова: інтерпретаційна стратегія, психологічний театр, сублімація, катарсис, бінарна модель світу.

З. Фрейд, який з дитинства був бунтарем [8], без остраху вмів виражати власну незгоду, сміливо мислив і висловлював свої думки, ніколи не боявся піти проти суспільної думки та загальноприйнятих канонів, якщо був переконаний у правоті власної теорії, був поціновувачем творчості В. Шекспіра. Засновник психоаналізу не просто читав твори В. Шекспіра, він цитував їх, чудово орієнтувався у англійській літературі. Він розділяв думку, що трагедія «Гамлет» варта уваги як один з найвагоміших творів світової літератури. Водночас чимало суперечливих суджень виникало у З. Фрейда, коли він піддавав аналізу не лише цю трагедію, а й творчість В. Шекспіра загалом. З. Фрейд був переконаний, що за ім'ям драматурга стоїть хтось інший, а саме граф Оксфорд. Коли в 1920 році вийшла в світ сенсаційна книга «Пізнаний Шекспір», Фрейд довго залишався під враженням від неї, ділився власними думками, викликаними книгою у своєму листі Вільгельму Фліссу. Він дотримувався історичної версії авторства у власній оцінці шекспірівської п'єси [4] та не зміг розгледіти у ній щось інше, крім архаїчного минулого.

Крім Фрейда, нараховується велика кількість науковців, дослідників, які намагалися інтерпретувати трагедію в різних культурно-історичних контекстах. Імена відомих постатей фігурують поряд з В. Шекспіром та його трагедією. Й. В. Гете, брати Шлегелі, Г. Гегель, Стендаль і В. Гюго, В. Г. Белінський і І. С. Тургенєв, Л. С. Виготський, А. Анікст, Г. Брандес тощо – всі вони і багато інших внесли значний вклад у розуміння шекспірівської творчості. Різні підходи до інтерпретацій «Гамлета» дозволили по-різному осягнути постать головного героя, уявлення про якого розвивалося та змінювалося разом з історією та культурою.

Фрейд був тим, хто вдавався до трансферу, або інтерпретації себе, – своєрідного перенесення власного життєвого досвіду на постаті літературних героїв. Ж.-П. Сартр у своїй праці «Фрейд» згадував про декілька епізодів з дитинства психоаналітика, коли той уявляв свого батька іншою особою, а сам хотів бути Ганнібалом, а не простим єврейським хлопчиком. Його сильне бажання бути кимось іншим стало своєрідним витісненим бажанням, яке Фрейд міг би з легкістю діагностувати у будь-якого пацієнта. Загадка власного «я», яку прагнув розгадати Фрейд, була рушійною силою в його творчому шляху.

Фрейд стверджував, що причини всіх відхилень у дорослому житті людини пов'язані з дитинством. Сам психоаналітик був сином єврея, торговця тканинами; любов

до матері була надзвичайно сильною, стосунки з нею були ніжними та довірливими. З батьком все було по-іншому: один з епізодів дитинства був показовим та негативно вплинув на їхні стосунки. Нездатність батька гідно, на думку Фрейда, відповісти німцю, який привселюдно принизив його, кардинально змінила ставлення сина до батька. Відразу після цього Фрейд вдався до інтерпретації самого себе, про що було сказано вище. Фрейд був вимогливим сином, переконаним, що голова сім'ї повинен бути прикладом для дітей. Почуття до батька були багатогранними – презирство, біль, сум, жалість – весь цей спектр емоцій мав місце в його особистісному становленні. Ставлення Фрейда до батька породило несвідому зневагу до людей, слабких морально та фізично. Розум став у його сприйнятті шляхом до спасіння, надією на успіх, ключем до набуття значущості. Фрейд відстоював власні теоретичні позиції з невимовною рішучістю та мужністю. Потреба у визнанні була притаманна йому ще з дитинства. Визнання, яке не зміг отримати від свого батька, він намагався компенсувати визнанням із зовнішнього світу. Сартр вважає, що Фрейд переносив свої проблеми, кризи, модель поведінки на інших людей. Здатність відійти від суб'єктивності могла б показати нам іншого Фрейда, проте читач класичних психоаналітичних праць залишається в полоні фрейдівських страхів.

При аналізі п'єси Шекспіра Фрейд змістив акцент з тексту трагедії на постать героя, який для нього був втіленням людини розумної, освіченої, такої, яка викликала схвалення. Гамлет далекий від любові, що не могло не приваблювати Фрейда. Коли ж Гамлет вирішив прислухатися до своєї совісті, людяності, Фрейд вказав на його «пороки» і слабкість. Для австрійського психоаналітика віра в Бога та любов були несуттєвими, «зайвими», натомість науку, затребувані нею інтелектуальні здібності він вважав головним рушієм особистості.

Раціоцентризм Фрейда виключав все емоційне, зводив усе, що потрібно людині, до знання. Багато моментів у шекспірівській трагедії були близькими Фрейдю: як і Гамлет, він був переконаний, що любов неможлива у світі, вважав, що речником людської самотності є той, хто має пристрасть до науки.

Шекспір як представником доби Відродження своїми творами зумів передати дух та настрої того часу. Зміни, які стосувалися особистості, пов'язані передусім зі змінами у баченні власного «я» – переконанням у довершеності та неперевершеності людини – щасливої, гармоній-

ної, задоволеної собою. Ф. Енгельс цю епоху характеризував як час, що «породив титанів по силі думки, пристрасі і характеру, по багатосторонності і вченості», «цілних людей», наділених «повнотою і силою характеру» [6, с. 346]. Митці доби Відродження оспівували у своїй творчості велич та красу людини, прагнули до гармонії як внутрішньої, так і зовнішньої. Героїв художніх творів зображували максимально наближеними до ренесансного ідеалу. Серед численних представників цієї доби Шекспір займав почесне місце. Геніальність самого Шекспіра – результат синтезу здобутків попередніх століть, якого важко досягти наступним поколінням. Драматург володів неперевершеною уявою, гостротою розуму, винахідливістю, фантазією, наділяв своїх героїв (і, зокрема, Гамлета), рисами особливих людей. Якщо представники ренесансу прагнули гармонізації людини, то фрейдівська теорія не мала на меті зробити людство щасливішим, тільки – більш свідомим.

«Людина – це канат, натягнутий між твариною та надлюдиною, – канат над провалляем» [7, с. 9], – так стверджував Ф. Ніцше. Фрейд розвинув цю думку, представив світу власну структуру особистості, за якою людина перебуває в полоні «хочу» та «мушу», постійно шукає баланс між ними. Едіпів комплекс, розглянутий крізь призму моральності [5, с. 42], стає у психоаналітичному розумінні лакмусовим папірцем того, що людина не може собі дозволити, що для неї є принциповим. Якщо Шекспір зображував особистість, орієнтовану на майбутнє, то Фрейд проектував людину у площину минулого. Якщо Шекспір був представником доби Відродження, епохи піднесення людини та віри у неї, то Фрейд акцентував «тваринне» в людині. Так, всі мотиви дій Гамлета він зводить до сексуального начала. Там, де Гамлет демонструє стримане ставлення до матері, Фрейд бачить прояв прихованого сексуального бажання. Там, де читач віднаходить любов та повагу до батька зі сторони сина, Фрейд вбачає приховане бажання вбити батька-короля та посісти його місце. Якщо йти далі за Фрейдом, причина, через яку Гамлет не поспішає мститися Клавдію, криється у несвідомій вдячності за те, що той вбив свого брата і виконав таємне бажання свого племінника [10]. Він намагається переконати читача в тому, що причиною нерішучості Гамлета є його несвідоме розуміння того, що насправді він є не кращим за свого дядька. Побудована п'єса на сумнівах Гамлета стосовно зобов'язання перед Привидом, яке йому необхідно виконати, на його неготовності до активних вчинків. Якщо класична психологія займається проблемами свідомості, то класичний психоаналіз зосереджений на несвідомому. Якщо Шекспір розмірковує про велике, розумне, то Фрейд – про тваринне, тілесне. Такі категорії, як любов, співчуття, норми моралі не є ключовими, важливими для психоаналізу. Звернення Фрейда до художньої літератури давало змогу більш яскраво, наочно, образно аргументувати власні гіпотези. Художня література, твори античності, міфи слугували підґрунтям його теорії, матеріалом для теоретичних побудовань. На основі психоаналітичного прочитання зміст багатьох творів розумівся по-новому, перевернулось уявлення про те, з якого боку можна поглянути на його змістовну наповненість.

Трагедія «Гамлет», як і вся творчість англійського драматурга, – чи не перший приклад психологічного театру, так як до Шекспіра герої були однопланові, їхні слова та

дії відображали їхні наміри. За характерами шекспірівських героїв можна вивчати психологію людини. Образ Гамлета не одне десятиліття викликає суперечливі трактування та здогадки. Фабула трагедії знаходить відгосок у багатьох художніх творах наступних століть, наукових працях, вона породжує різні інтерпретації – від Гете з його невимовною приязню до Гамлета як до «прекрасної, чистої, благородної, високоморальної істоти», до, наприклад, І. С. Тургенєва, який шекспірівського героя бачить егоїстом, скептиком, зацикленним на своїй особі [1, с. 224].

Фрейдівське вчення породило нетрадиційну інтерпретацію класичних творів світової літератури, актуальну не лише в межах психології, її провокаційний вплив на розуміння феномену людини і мистецтва вийшов далеко за кордони окремої наукової дисципліни у загальнокультурний простір. Це дало змогу читати художні тексти, виходячи з широкого бачення загальнолюдських проблем, використовуючи різні стратегії інтерпретації, змінюючи уявлення про незначне і суттєве. Неможливо ігнорувати вчення Фрейда, воно, безумовно, мало чималий вплив на людство. Проте не можна не погодитися і з тим, що все скандальне, провокаційне завжди викликало та буде викликати колосальний інтерес у людей. Табу, заборони у парадоксальний спосіб приваблюють людину, не відпускають її уяву, думки, направляють всю її енергію до «закритої» теми.

Коли Фрейд говорив про сублимацію, а саме основні її форми, такі як художня творчість та інтелектуальна діяльність, він наголошував на перетворенні сексуальної енергії на духовно-творчу [5, с. 19]. Німецький психолог Мюллер-Фрейнфельс стверджував: «...Шекспіру та Достоевському через те не стати злочинцями, що вони зображували злочинців у власних творах, і таким чином переборювали свої злочинницькі схильності. При цьому мистецтво виявляється чимось на кшталт терапевтичного лікування для художника і для глядача – дозволяє уладнати конфлікт з підсвідомим, не впадаючи в невроз» [2]. Іншими словами, саме творчість веде до катарсису, дозволяє особистості здійснювати контроль над хворобливими інтенціями, запобігати їх «виплескуванню» у зовнішній світ, гармонізує внутрішнє життя людини. Художні твори є тими об'єктивними фактами, які спроможні яскраво проявити несвідоме, надаючи важливий матеріал для інтерпретації феномену людини, векторів її духовного буття [3, с. 90].

Шекспірівський Гамлет є людиною епохи Відродження, він думає у масштабах людства, його мислення відкрите. Він зображений як персонаж, якому все під силу. Це образ людини, компетентної у багатьох питаннях, яка з легкістю орієнтується у сфері культури, історії, політики тощо. Багатогранність особистості та діяльності, пошук істини – ось що вирізняє людину часів Ренесансу. Така людина поєднує в собі інтелект та волю, в ній поєднуються часто протилежні особистісні риси.

Перед Гамлетом стоїть нелегкий вибір – він повинен помститися за смерть батька. Важливо зрозуміти, хто чи що саме заганяє його у рамки необхідної помсти – його власні фантазії чи «тіні» архаїчного минулого. Шекспір вимальовує складні суперечності переживань людини, чия внутрішня неготовність до зловісних змін у зовнішньому світі призводить до психологічної нестабільності та вразливості.

Бінарна модель світу, у якій поєднується добро і зло,

тіло і душа, життя і смерть, веде до конфлікту в свідомості героя. Як тільки Гамлет вирішує йти на злочин, порушується рівновага між добром та злом, змінюється переживання «нормального руху часу». Події, які мали статися в певний час, змінюють свою послідовність або не можуть відбутися взагалі. Виникають протиріччя між світлою (гуманістичним світосприйняттям) та темною (архаїчним героїзмом) сторонами свідомості.

Нерішучість Гамлета стосовно прийняття рішення Фройд пов'язує з комплексом Едіпа. Персонаж англійського драматурга став предметом дослідження багатьох психологів і психоаналітиків. У рамках фрейдівської психоаналітичної теорії Гамлет став символом неврозу, людини, яка не змогла подолати в собі комплекс Едіпа. Для Фрейда кожен, хто не зміг успішно вийти з цієї стадії особистісного розвитку, ставав жертвою едіпового комплексу, асоціювався з Гамлетом, психологічними характеристиками цього образу. Центр тяжіння психоаналітичної інтерпретаційної стратегії твору Шекспіра був зміщений з тексту трагедії на постать Гамлета, прототипом якого, за Фрейдом, був сам автор. Засновник психоаналізу наголошує на автобіографічному аспекті: на його думку, Шекспір не зміг позбутися едіпових бажань і переніс їх на головного персонажа трагедії. Для Фрейда літературний твір того чи іншого письменника слугував своєрідним матеріалом, який дозволяв йому майстерно інтерпретувати особистість автора як пацієнта, якого він прагнув зрозуміти, розгадати у системі координат власної теорії.

У літературознавстві існує багато варіантів розкриття таємниці Гамлета. Гарольд Блум у «Західному каноні»

схиляється до думки, що «...лише психоаналізу з комплексом Едіпа вдалося в повній мірі розкрити таємницю впливу трагедії "Гамлет" на глядача...». Фройд вдається до активного ототожнення автора та героя. В праці Георга Брандеса про Шекспіра (1896 р.) вказано, що саме в тяжкий для себе час, після смерті власного батька (1601) Шекспір приступає до написання «Гамлета». Для Фрейда ця зачіпка вагома, так як спогади з дитинства могли стати рушійним фактором для шекспірівської розробки сюжету твору [9].

Звісно, трагедія Шекспіра «Гамлет» – це ода людині, яка вирізняється розумом та гостротою мислення. Багатогранність постаті головного героя є відображенням внутрішнього багатства автора. Слова Гамлета – сильні та глибокі, у кожному з них відчувається філософ, який постійно сумнівається, поет, який вірить у власну мрію. У внутрішньому світі принца Данського борються свідомо гуманістична особистість та підсвідомо «тінь», що провокує його йти за архаїчним героїчним. Досконалість людини доби Відродження зіштовхується зі старим укладом життя, де нормою є негуманні та жорстокі закони. Шекспір створює передумови для появи незліченної кількості варіантів трактування його творів, в яких кожен може побачити щось особистісно значуще. Фройд не став виключенням і, скориставшись можливістю долучитися до інтерпретації творів англійського драматурга, увійшов в історію як людина, яка перевернула уявлення про Шекспіра та його творчість, провокуючи появу нових несподіваних інтерпретацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аникст А.А. Трагедия Шекспира «Гамлет». М.: Просвещение, 1986. 224 с.
2. Бабуров В. П. Теория искусства. Художникам, если они хотят знать, чем же всё-таки они занимаются? М.: ЛитРес: Самиздат, 2020. 91 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов н/Д: Феникс, 1998. 480 с.
4. Гамлетизируя психоанализ. URL: <http://w-shakespeare.ru/library/stoy-prizrak-doktrina-gamleta22.html> (дата обращения: 18.04.2021).
5. Зборовська Н. В. Психоаналіз та літературознавство: посібник. К.: Академвидав, 2003. 392 с.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 20. Издание второе. М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. 858 с.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. М.: Прогресс, 1994. 512 с.
8. Сартр Ж.-П. Фрейд. М.: Азбука, 2000. 400 с.
9. Фрейд З. Художник и фантазирование. М.: Республика, 1995. 400 с.
10. Шекспир У. Гамлет, принц датский. М.: Азбука, 2000. 416 с.

REFERENCES

1. Anikst A.A. Tragedija Shekspira «Gamlet» [Anikst A. A. Shakespeare's tragedy «Hamlet»]. M.: Prosveshhenie, 1986. 224 p. [in Russian].
2. Baburov V. P. Teorija iskusstva. Hudozhnikam, esli oni hotjat znat', chem zhe vsjo-taki oni zanimajutsja? [Baburov V. P. Theory of Art. Artists, if they want to know, what do they do after all?]. M.: LitRes: Samizdat, 2020. 91 p. [in Russian].
3. Vygotskij L. S. Psihologija iskusstva [Vygotsky L. S. Psychology of art]. Rostov n/D: Feniks, 1998. 480 p. [in Russian].
4. Gamletizirujaja psihoanaliz [Hamletizing psychoanalysis]. URL: <http://w-shakespeare.ru/library/stoy-prizrak-doktrina-gamleta22.html> (accessed date: 18.04.2021) [in Russian].
5. Zborovs'ka N. V. Psykhoanaliz ta literaturoznavstvo: posibnyk [Psychoanalysis and literary studies]. K.: Akademvydav, 2003. 392 p. [in Ukrainian].
6. Marks K., Jengel's F. Sochinenija [Marx K., Engels F. Works]. T. 20. Izdanie vtoroe. M.: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1961. 858 p. [in Russian].
7. Nische F. Tak govovil Zaratustra [Nietzsche F. Thus spoke Zarathustra]. M.: Progress, 1994. 512 p. [in Russian].
8. Sartr Zh.-P. Frejd [Sartre J.-P. Freud]. M.: Azbuka, 2000. 400 p. [in Russian].
9. Freyd Z. Hudozhnik i fantazirovanie [Freud Z. The artist and imagination]. M.: Respublika, 1995. 400 p. [in Russian].
10. Shekspir U. Gamlet, princ datskij [Shakespeare W. Hamlet, Prince of Denmark]. M.: Azbuka, 2000. 416 p. [in Russian].

Shakespeare's tragedy «Hamlet» in Freud's psychoanalytic interpretation

O. Trokhymchuk

Abstract. The wide interpretative range of Shakespeare's tragedy Hamlet indicates that it has a considerable artistic power that has not diminished over the centuries, but on the contrary, has grown stronger and generated interest in the play in all new interpreters. The work with its always relevant ontological problems opens to the readers the Renaissance era, introduces the artistic and aesthetic canons of the time, unfolds pictures of private (family) and public life. The considerable number of interpretations of the Shakespearean plot in the works of researchers was the reason for the appearance of new approaches to the interpretation of the storyline, the behavioral model of the characters, which began to appear in the literature.

Keywords: interpretive strategy, psychological theater, sublimation, catharsis, binary model of the world.